ज्ञानदीप लावू जगी

पुणे नगर वाचन मंदिर

स्थापना : ७ फेब्रुवारी १८४८
email : pnvm1848@gmail.com
www.punenagarvachan.org

पुस्तकाचे नाव	:	काव्य सरिता
कवि	:	ल. म. पटवर्धन
प्रकाशक	:	सु. ल. पटवर्धन, गोरेगांव
प्रकाशन वर्ष	:	१९६३
मूळ ग्रंथ प्रत	:	शिक्षण प्रसारक मंडळी, पुणे

पुणे नगर वाचन मंदिर
अंकेक्षण (डिजीटायझेशन) प्रकल्प
अंकेक्षण रुपांतर - २०२३

2866

काव्य सरिता

329
861·6
Pat
5420

ल. म. पटवर्धन.

काव्य सरिता

: कवि :

ल. म. पटवर्धन

बी.ए. एल्एल्.बी. एस्.टी.सी.

शिक्षक, ना. म. जोशी विद्याभवन

गोरेगांव, कुलाबा

•

किंमत १ रुपया

मुद्रक–
पु. गो. पाटील
व्यवस्थापक
सत्कार प्रिंटींग प्रेस
अलिबाग–कुलाबा

सर्व हक्क लेखकाचे स्वाधीन

प्रकाशक–
सु. ल. पटवर्धन
मु. पो. गोरेगांव
माणगांव–कुलाबा

हृद्गत—

हा सरिता काव्यसंग्रह काव्यप्रेमी जनांचे व भगिनींचे हातीं देतांना मला आनंद होत आहे. त्यापैकीं शेवटी परिशिष्टांत दिलेली कविता व क्र. १ ते १० च्या कविता मी शालेय विद्यार्थी असतांना म्हणजे सन १९२८–२९ सालीं लिहिल्या आहेत. त्यापैकीं क्र. १ ची कविता Dream Pedlary या इंग्रजी कवितेवरून व क्र. २ ची कविता I saw thy blood upon the rose या इंग्रजी कवितेवरून रचलेल्या आहेत. गेलीं कित्येक वर्षें माझी कविता करण्याची हौस सुप्तावस्थेंत होती. ती सन १९५९ सालीं पुन्हा जागृत झाली व इ. स. १९५९–६० या वर्षात मी सुमारें वीस एक इंग्रजी कविता केल्या. त्या लवकरच प्रकाशित करण्याचा माझा मानस आहे. क्र. ११ ते २४ पर्यंतच्या कविता मी सन १९६१ ते १९६३ मार्च या कालांत रचिल्या आहेत. त्यापैकीं क्र. १६ ची 'मृत बालकास' ही कविता विख्यात आंग्ल कवि शेक्सपिअर यांच्या Fiedele या कवितेवर आधारलेली आहे; 'गीताचे सामर्थ्य' ही कविता त्याच कविच्या Power of Song या कवितेवरून रुपांतरित आहे. 'सरितेप्रत' या कवितेंतील बऱ्याच कल्पना टेनिसन्च्या Flow down cold rivulet to the Sea ही कविता वाचून मला सुचल्या;

'मेघ' या कवितेंतील बऱ्याच सुरम्य कल्पना शेलीच्या Cloud या कवितेवरून व 'चंदेरी रात' या कवितेंतील कल्पना वाल्टर डि ला मेअरच्या The Moon या कवितेवरुन मला सुचल्या व 'लेवुनि सोवळे' ही कविता टागोरांच्या Leave this chanting and singing and telling of the beads या कवितेवर आधारलेली आहे. याबद्दल मी त्या सर्व कवीश्रेष्ठांचा ऋणि आहे.

माध्यमिक शाळांतून सांस्कृतिक कार्यक्रमांना, त्याचप्रमाणें सांस्कृतिकच्या तासांना या काव्य-संग्रहांतील कविता विशेष उपयुक्त ठरतील अशी आशा आहे.

माझे मित्र श्री. कृ. के. राहाळकर, शिक्षक, इंडस्ट्रियल हायस्कूल, अलिबाग व संपादक 'विकास' यांनी वेळांत वेळ काढून आपलेपणानें प्रस्तावना लिहून दिली व मुद्रणप्रूफें पाहण्याची तसदी घेतली, याबद्दल मी त्यांचा आभारी आहे.

सत्कार प्रिंटींग प्रेसचे व्यवस्थापक श्री. पु. गो. पाटील व इतर कामगार यांनी आस्थेवाईकपणाने व काळजीपूर्वक मुद्रणाचे काम केले याबद्दल मी त्यांचाहि आभारी आहे

गोरेगांव
१–५–१९६३

–ल. म. पटवर्धन.

काव्य-सरितेच्या किनाऱ्यावरून—

माझे मित्र व कांही काळ सहकारी असलेले श्री. ल. म. पटवर्धन, गोरेगांव हायस्कूलमधील शिक्षक, यांच्या कवितांचा हा छोटासा संग्रह "काव्य-सरिता" नांवाने रसिकांच्या भेटीस येत आहे. श्री. ल. म. पटवर्धन यांचा काव्यरचनेचा छंद त्यांच्या विद्यार्थी दशेपासूनचा आहे. या संग्रहांत त्यांनी विद्यार्थी दशेंत केलेल्या कविताहि आहेत. मी "श्रीकनकेश्वर" मासिकाचा संपादक असतांना त्यांची एक कविता '**दर्शन**' (I saw thy blood upon the Rose या इंग्रजी कवितेवरून रचलेली) त्यांत प्रसिद्ध केली. त्याप्रमाणेच त्यांच्या दोन इंग्रजी कविता, "To Poetic Imagination" आणि "Gilt Clouds" या, कों. ए. सो. नियतकालिक 'विकास' मध्यें मी प्रसिद्ध केल्या होत्या (१९६१). त्यांचा विविध विषयांच्या वाचनाचा व्यासंगहि मोठा आहे. या संग्रहांत, त्यांनी कांही इंग्रजी कविश्रेष्ठांच्या कवितांवरून केलेल्या कविताहि आहेत. इंग्रजी भाषेवर त्यांचे प्रभुत्व आहे, इतकेच नव्हे तर त्यांनी त्या भाषेंत काव्य रचनाहि केली आहे. त्यांचाहि संग्रह पुढेमागें प्रसिद्ध करण्याचें 'हृद्गत' त्यांनी व्यक्त केलें आहे, तें स्वागतार्हच म्हणावें लागेल. त्यांच्या काव्यांत अद्यावतपणा, विविधता आहेतच पण निःपक्षपातीपणाहि आहे हें त्यांच्या

संग्रहांतील कवितांवरून दिसून येतें. भारत-भाग्य-विधाते पंडीत नेहरू त्यांचा काव्य विषय झाले आहेत, स्वातंत्र्यवीर सावरकरांवर त्यांनी काव्यसुमनें उधळली आहेत, आणि भारताचे, आजच्या आणीबाणीच्या प्रसंगीं आशास्थान बनलेले, मराठमोळा बाण्याचे संरक्षण मंत्री नामदार चव्हाण यानांहि त्यांनी आदरपूर्वक काव्यपुष्प वाहिलें आहे! त्यांच्या काव्य रचनेच्या हौसेचे प्रतीक, 'पक्षी झालो छान' आणि 'एक आकांक्षा' यांतून स्पष्ट झालें आहे. आजच्या आणीबाणीच्या परिस्थितीला अनुरूप अशी 'हा चिनी मातला भारी' ही कविताहि संग्रहांत आहे. ऐतिहासिक कविताहि आहे.

इंग्रजीचा अभ्यास करणाऱ्या विद्यालयीन विद्यार्थ्यांस श्री. पटवर्धन यांनी रचलेल्या इंग्रजी कवितांची मराठी रूपांतरें, इंग्रजी काव्य समजण्याच्या दृष्टीनें मार्गदर्शक ठरावी असें वाटतें. त्यांच्या कवितांबद्दल रसग्रहणात्मक कांही लिहिण्याचें हें स्थळ नव्हे. त्यांच्या काव्यांतील वैशिष्टयें वा वैगुण्यें (असल्यास) शोधण्याचें कार्य रसिक वाचकांचे आहे. कुलाबा जिल्ह्याने बरेच कवि निर्माण केले आहेत, त्या परंपरेंत साजेल अशा एका कवीची भर श्री. पटवर्धनांच्या रूपाने पडत आहे, एवढे मी निश्चितपणें म्हणू शकेन. आज छोटया स्वरूपांत उगम पावलेली त्यांची काव्य–सरिता विस्तार पावो आणि मराठी साहित्य-सागरांत मानाचें स्थान मिळवो अशी सदीच्छा याप्रसंगीं प्रगट करतो.

—कृ. के. राहाळकर.

लहरी–

अ. नं.	कवितेचे नांव	पृष्ठ
१	पक्षी झालो छान्!	१
२	सुंदर केली बाग	२
३	एक आकांक्षा	२
४	दर्शन	३
५	गिरी उडतां मी पाहियलें	४
६	सन्मित्रास–	५
७	फेरीवाला	५
८	नदी आणि मृत्यू	६
९	मुरली	७
१०	जीविताचिया सहारांतुनि	८
११	चंदेरी रात	१०
१२	भारतभूप्रत–	११
१३	ध्वजगीत	१३
१४	पं. जवाहरलाल नेहरूंप्रत–	१४
१५	गीताचें सामर्थ्य	१६
१६	मृत बालकास–	१७

अ. नं.	कवितेचे नांव	पृष्ठ
१७	सरितेप्रत-	१८
१८	स्वातंत्र्यवीरांना प्रणाम	१९
१९	मार्सेलिसची उडी	२१
२०	तूं विश्वविजयी व्हावें	२३
२१	महाराष्ट्राप्रत-	२५
२२	मेघ	२७
२३	* ——	२९
२४	हा चिनी मातला भारी	३०
२५	लेवुनी सोवळें वस्त्र	३२
२६	परिशिष्ट	
	स्वर्गवासी देशवीरांचा धावा	३३

●●●

पक्षी झालो छान् ! १

पक्षी झालो छान् गड्यारे पक्षी झालो छान् ।।
प्रतिभेचे हे पंख लावुनी पक्षी झालो छान् ।।धृ।।

विधिनें मजला पंख दिले हे प्रतिभेचे किति छान् ।
दिव्यानंदाच्या गगनीं मी करीन रे उड्डाण ।
गुंगत प्रभुचे मंजुल गान ।।

संध्यासमयीं खगगण उडति गगनीं स्वच्छंदे ।
चिंता दुःखें विसरुनि मीहि उडेन त्यांसंगे ।
आतां मी उडेन आनंदें ।।

ऐहिक दुःखांची न श्वापदें त्रास मला देणार ।
मजपाशीं यावया बापुडी कैशी मग शकणार ।
जेव्हां गगनीं मी उडणार ।।

●●●

सुंदर केली बाग २

आत्मा हा माळी त्यानें सुंदर केली बाग।
हृदयींच्या गुणवेलींचा मंडप केला छान्।
विवेक त्याचा हस्तक त्या सहाय्य देतो फार।
गुलाब मग सद्भावांचा फुलुनि येई बहर।
हृदयाच्या त्या बागेमाजीं घेई विसावा प्राण।
कुविचारांचा अग्नि जरी धुमसे त्या बागेंत।
निश्चय जल तें सिंचुनिया विझवा त्याची आग।
आत्मा हा माळी त्यानें सुंदर केली बाग।।

●●●

एक आकांक्षा ३

(वृत्त :– मंदाक्रांता)

वाटे जावें उडत गगनीं उंच संगें खगांच्या।
घ्याया झेपा विहरत अहो संगतीनें तयांच्या।
कीं शैलांच्या बसुनि शिखरीं त्यासवें गोड गावें
गावें, जावें उडत, उडतां पार अदृश्य व्हावें।।

●●●

दर्शन ४

(दिंडी)

तुझें पाहियले रक्त गुलाबांत
तुझ्या नेत्रांचे तेज चंद्रिकेंत
शुभ्र काया तव दिसे दहिवरांत
तुझे अश्रु दिसतात पावसांत ॥१॥

तुझे पाहियले रूप मीलनांत
तुझा आवाजहि मेघ गर्जनेत
तुवां लिहिलेली अक्षरें तशी ती
दगड धोंड्यांतुनि व्यक्त जणूं होती ॥२॥

धडधडे रे तें हृदय तुझें जेव्हां
पाहिले मी सागरा गर्जतांना,
स्मितहि तव कुमुदिनी हंसे जेव्हां,
असे गृहहि तव गिरीकंदरी ना ? ॥३॥

●●●

गिरी उडतां मी पाहियलें ५

तोडिले पंख देवेंद्रें
आपुल्या वज्रें
वृत्त हें खोटें। गिरी उडतां मी पाहियले ॥१॥
अंबरीं घेऊनि शिरीं
रम्य वनराजी
जेष्ठ आषाढीं। गिरी उडतां मी पाहियले ॥२॥
आळशी जाहले मशी
गमे परि कधीं
उडति स्वच्छंदे। गिरी उडतां मी पाहियले॥३॥

सन्मित्रास ६

(शार्दूलविक्रीडित)

प्रीतीचे पसरोनि पंख आपुले हे राजहंसा सख्या।
दुःखांचा बहुतप्त भास्कर, मला त्यापासुनी रक्षिसी।
गोष्टी बोलुनिया गड्या मधुरशा देशी प्रमोदा मशीं।
सिंचोनी दंवबिंदु सुंदर जणूं हृदपुष्पि रे माझिया॥

फेरीवाला ७

मनोरथांना विकण्याला
फेरीवाला कुणि आला।
म्हणतां घंटा वाजवुनी
"मनोरथा घ्या तुम्हीं म्हणी
मोल कांहीचें अल्प असे
कांही भारी किंमतीचे"
प्रौढ, बाल, वृद्धहि जमले
कुणि कांही घेती सारे।
सुंदर वस्तु घेइन मी
प्रतिभा शक्ती, कवित्वहि
आणि झोपडी मजलागी
रम्य अशा बागेमाजी
करिन असा मी हा सौदा
देऊन कांहीहि मूल्या।

•••

नदी आणि मृत्यु ८

जलदांतुन जलबिंदू गळती
भूवर, ते सरितेप्रत मिळती
सरिते, तूं ते बिंदू नेशी
सागराप्रती मिळवायासी
जीवात्म्याचे बिंदू तूंहि
यमराजा, नेतोसी वाहुनी
परमात्म्याचा सागर त्यासी
दयाघना, बा मिळवायासी
जलबिंदू सागरा मिळाले
सागरामधिं मिसळुनि गेले
जीवात्मा सागरा मिळाला
परमात्म्यामधिं मिळूनि गेला।

•••

मुरली ९

ती मुरली।
वाजिवा हरी।
श्रमा परिहारी।
तोष बहु देई। कर्तव्य–स्फूर्ती होई ॥१॥

ती असे।
वाजली सुखे।
समर्था मुखें।
जननी ती झाली। त्या वीर सुपुत्रा व्याली ॥२॥

ती तशी
पुन्हा वाजली।
त्या मुखांतुनी।
लोकमान्यांच्या। चैतन्य तेज प्रसवोनी ॥३॥

•••

जीविताचिया सहारांतुनी १०

जीविताचिया सहारांतुनी
प्रवास करितां गेला थकुनी
जात न ठाऊक त्याला कोठें
या मार्गावरुनी ॥१॥

सौख्यांची ती संध्या सरली
मेघहि आशांचे सोनेरी
रडणें त्याच्या पाठी लागले
दुःखाने भारी ॥२॥

आशांचे जे मेघ वितुळले।
शोकाचे त्यांतून जल गळे
ज्या दुःखाश्रू हें नांव मिळे
ते नयनीं आले ॥३॥

दुःखाची मग निशा पसरली
दारिद्र्याचे तिमिस्त्र वर्णी
केश पहा रे तिनें पसरिले
भयाण ही भारी ॥४॥

मृत आशांचे पिशाच तेहि
मानगुटी त्याचिया बैसुनी
जीव घाबरा त्याचा झाला
काय करिल तोहि ॥५॥

दुःखानें बहु आर्त जाहला
प्रकाशकिरणा पहावयाला।
उत्सुक बहु परी पाहुनि थकला
तो त्या नच दिसला ॥६॥

प्रकाश वेड्या कुठे शोधिसी
आत्मसूर्य तूं स्वयेच अससी
अज्ञानाचें पटल काढ रे
प्रकाश मग बघसी ॥७॥

दुःखाची मग निशा सरोनी
आनंदाची उषा येऊनी
कोमजलेल्या तव मुखसुमना
हसविल सुखवोनी ॥८॥

●●●

चंदेरी रात ११

(चाल :– उद्धवा शांतवन कर जा–)

चंदेरी जोडे पायीं। शशिकला नभपथीं चाले।।
नौकेंत कौमुदीच्या कीं। सागरीं जणू ती विहरे।।
हास्याने लुकलुकणारे। आकाशीं जमले तारे।।
कीं सागर तळिचे मोती। प्रतिबिंबित जणुं हो झाले।।
त्या असंख्य लहरी उठती।
सरितेच्या अंकावरती।
मोदें जणुं नर्तन करिती।
प्रेमाचें वात्सल्याचें। सागरास भरतें आलें।।
चंदेरी जोडे पायीं। शशिकला नभपथीं चाले ।।१।।
घरट्यामधिं झुडुपामधल्या। निद्रावश खगगण झाले।
तो मंद सुगंधित वायू। मंडपी लतांशीं खेळे।
तरु–वेली–पल्लव पुष्पें। सर्व हो रुपेरी झाले।
फांकली प्रभा चंद्राची। पाहुनी हृदय मम धालें।
तें कमल मानसीं फुललें।
दंवबिंदु तयामधिं खुलले।
मौक्तीक बिंदु जणुं गमले।
उद्यानें राई वन तें। ज्योत्स्नेंत विश्व हें न्हाले।
चंदेरी जोडे पायीं। शशिकला नभपथीं चाले ।।२।।

●●●

भारतभूप्रत– १२

जननीजन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी ।

उत्तरेस तव हिमाचलाची तुंग धवल शिखरें ।
दक्षिण पश्चिम पूर्व दिशेला अथांग जल पसरे ॥१॥

गंगा जमुना गोदा कृष्णा तापी कावेरी ।
सुजला सुफला करिती देऊन अमाप तुज वारी ॥२॥

ताज अजंठा वेरुळ आणि घारापुरी लेणी ।
सुंदर सुंदर कलाकृती या अशी तुझी लेणी ॥३॥

गड कोंडाणा चितोडगड आणि रायगडापरि ते ।
उज्वल तुझिया इतिहासाची साक्षचि देत उभे ॥४॥

व्यास वाल्मिकी कवी मुनी तव वाङमय भूषविती ।
कालिदास–टागोर महाकवी रसिकां तोषविती ॥५॥

रामकृष्ण–शिवराय प्रभूला, गुरु गोविंदाला ।
लाल पाल बालांना बापूजींना जन्म दिला ॥६॥

राजकारणी संतांची तूं खनीच रत्नांची।
तनमन अर्पुनि देशासाठीं धन्यचि जे त्यांची ॥७।

दास्यशृंखला तोडाया तव वीर विनायक तो।
चवदा वरषें कारावासीं घोर तपा करि तो ॥८॥

असहकार सत्याग्रह करूनी कैद किती झाले।
छातीवरती लाठी हल्ले कोणी झेलियलें ॥९॥

देशस्वातंत्र्याच्या कार्यीं लढतां कुणी मेले।
मृत्यू वरुनी अमर होऊनी स्वर्गी ते ठेले ॥१०॥

मत्तां मारुनि फांसावरती हांसत किती चढले।
भगत्‌सिंग–चाफेकर–धिंग्रा आणी कान्हेरे ॥११॥

पटेल नेहरू यानिं वाहिली स्वातंत्र्याची धुरा।
नेताजींची सेना गर्जे "दिल्लीवरती चला" ॥१२॥

'छोडो भारत' गर्जत भारत, परता दूर पळे।
स्वातंत्र्याचा सूर्य उदित हो प्रभा त्याचि वितरे॥१३॥

त्वत्कीर्तीचा परिमळ पसरे दाहि दिशांनाही।
जयजयकारें तुझिया अंबर भरूनिया राही ॥१४॥

•••

ध्वजगीत १३

(चाल :- गाइले पांखरा)

फडफडे अंबरीं उंच तिरंगी झेंडा।
घे प्रणाम अमुचा विश्व-विजयि ध्वजराजा ॥१॥

'भद्राय राजते' 'मुद्रा' रे तव अंकीं।
त्या महा प्रतापी अशोक सम्राटाची ॥२॥

तव रंग तीन ते द्योतक पावित्र्याचे।
अन् चैतन्याचे द्योतक ऐश्वर्याचे ॥३॥

सौंदर्य, सत्य आणि शिवहि परब्रम्हाचे।
तूं गमसी आम्हां प्रकटरूप जणुं त्यांचे ॥४॥

तू प्रतीक असती अमुच्या स्वातंत्र्याचें।
त्यासाठीं आम्हीं साहियल्या कष्टांचे ॥५॥

तूं प्रतीक अमुच्या आशा-आकांक्षांचे।
ज्या फडफड करिती सदैव हृदयीं त्यांचे ॥६॥

तूं प्रतीक प्रीती आणि बंधु-भावाचे।
तूं प्रतीक अमुच्यामधील सख्यत्वाचे ॥७॥

तूं प्रतीक राष्ट्रांमधील मित्रत्वाचे ।
तूं प्रतीक मानव–जातीच्या ऐक्याचे ॥८॥

साकार–स्वप्न तूं असशि विश्वशांतीचें ।
तूं स्फूर्तिस्थान रे असशि खरोखर अमुचे ॥९॥

दे पंख अम्हां तूं कर्तव्य–स्फूर्तीचे ।
उड्डाण कराया गगनि ऊच्च ध्येयाचे ॥१०॥

सामर्थ्य आम्हां दे अष्टभुजा चंडीचें ।
निर्दालन कर मातला चिनी जो त्याचें ॥११॥

●●●

पं. जवाहरलाल नेहरूंप्रत– १४

(चाल :– रघुपति राघव राजाराम)

स्वातंत्र्याच्या संगरिचा समरधीर रणयोद्धा तूं ॥धृ०॥
कविहि वक्ता मुत्सद्दी कर्णधार राष्ट्राचा तूं ।
वादळांतुनि नेशी नौका पैलतिरा कौशल्यें तूं ॥१॥
सुजला सुफला करण्याला भूमातेला झटशी तूं ।
वैभव-शिखरीं नेण्याला तनमनधनहि अर्पिशि तूं ॥२॥

राष्ट्रकूल मानित तुजला जगद्वंद्यची असशीं तूं।
तिरंगि झंडा राष्ट्राचा त्रिलोकांत फडकविसी तूं ।।३।।

थोर यशानें मण्डित तूं अवतार यशाचा जणुं तूं।
सुवर्णकलशापरी गमसी राजप्रासादांच्या तूं ।।४।।

ऐश्वर्यें संपन्न जरी यतीच मजला गमसी तूं।
दरिद्रिनारायण त्याचा नरेंद्रापरी सेवक तूं ।।५।।

जलदांपरि जीवन देशी चैतन्याचा निर्झर तूं।
आमुच्या आशा-आकांक्षा पल्लवीत रे करिशी तूं ।।६।।

शारदेपरी धवल असा ब्रह्मसुतेचा सुपुत्र तूं।
धवलगिरीपरि धवल अशा चारित्र्याने भूषित तूं ।।७।।

हिमाचलापरि भव्य असा धीरोदात्त नरोत्तम तूं।
दैवी अंशीं संभुत रे स्थितप्रज्ञ मज गमसी तूं ।।८।।

•••

गीताचें सामर्थ्य १५

तूं वीणा घेऊनि मधुर गीत जधिं गाशी ।
गिरिशिखरे वृक्षहि माना त्यांच्या नमती ॥१॥

बीजे अंकुरति पल्लवीत तीं होती ।
तव गीत श्रवणें उल्लसीत जीं होती ॥२॥

जाहला वसंताचा आगम जणुं गमतें ।
जलवृष्टी होई सृष्टी देवी न्हातें ॥३॥

त्या प्रचंड लाटा महासागरावरच्या ।
नत शीर्षचि होती, डुलती माना त्यांच्या ॥४॥

गीतांत असे हो दैवी अद्भूत शक्ति ।
तत् श्रवणें चिंता दुःखें नष्टचि होती ॥५॥

●●●

मृत बालकास- १६

शीताची आतां भीती तुज ना कांही ।
ना तापाची चंडांशूच्या लवलाहीं ॥१॥

निज वेतन घेऊनि निजधामा तूं गेला ।
सुकुमार मुला तूं मातित असशी मिळला ॥२॥

तुज भिती न आतां छलकांच्या फटक्यांची ।
नच भालींच्या मोठयांच्या तुज आठयांची॥३॥

खाण्याची पिण्याची पर्वा तुजला कसची ।
वृक्ष वा लवाळी सर्व सारखी तुजसी ॥४॥

ती टवाळि निंदा धुकवुं शकेना तुजला ।
तूं सुख दुःखांच्या अतीत बा रे झाला ॥५॥

विद्वान वैद्य वा नृपहि असो तो त्याचें ।
भवितव्य अंतिचें मातीमधिं मिळण्याचे ॥५॥

सुकुमार बाल बालिका प्रेमिजन यांचा ।
मातींत मिळोनी अंत असे व्हायाचा ॥६॥

●●●

सरितेप्रत-- १७

टेकडया दऱ्यांतुनि वहात खळखळ येई ।
खंडणी जलाची सागराप्रती नेई ॥१॥

हिरवाळींतुन तूं वहात झुळझुळ येशी
अन् भूमातेला सुजला सुफला करिशी ॥२॥

गंगोत्री मग तूं विशालगंगा होशी ।
जगताला पावन करीत सुभगे जाशी ॥३॥

वनराजी रम्या किती तुझ्या सांगाती ।
गुंजारव करूनी भ्रमर मुदित तुज करिती ॥४॥

रविकिरण सहस्रावधी तुझ्याशी रमती ।
किति शशांक रश्मी क्रीडा तुजसह करिती ॥५॥

तूं प्रशांत परि कधिं भयंकरा तव मूर्ति ।
लोकक्षय कृत् प्रवृद्धा कालो गमसी ॥६॥

●●●

स्वातंत्र्यवीरांना प्रणाम १८

(चाल :–आनंद कंद ऐसा)

दिव्य प्रभा तुझी ती शुक्रास लाजवीते।
नेत्रद्वयांत तुझिया विद्युल्लताच विलसे ।।धृ।।

व्योमीं विनायका तूं उड्डाण उंच करिशी।
संचार स्वैर करिशी मेघासवेहि रमशी ।।१।।

वर्षाव तेथ करिसी चैतन्य ओज यांचा।
वर्षाव अमृताचा कवने मधुर त्यांचा ।।२।।

'तान्हाजिचा पवाडा' 'सप्तर्षि' काव्य 'कमला'।
गमली मुकुंद मुरली 'मूर्ती दुजी ति' सकलां।।३।।

वक्तृत्व दिव्य तूझे रणशिंग मजसि गमलें।
स्वातंत्र्ययुद्ध लढण्या पाचारितें जना जें ।।४।।

तव लेखणी असे बा ज्वालाग्रही विषारी।
परदास्य नाशकारी दौर्बल्य क्लैब्य हारी ।।५।।

जणुं रुद्र नेत्र तिसरा तें चरित मॅझिनीचें।
स्वातंत्र्य समर तेंहि ज्वालामुखीच भासे ॥६॥

सशस्त्र क्रांति बीजें स्थापूनि मित्र मेळा।
तूं पेरिली पुढें तो स्वातंत्र्य वृक्ष झाला ॥७॥

तूं घेतली उडी ती खंडांत तीन गाजे।
स्वातंत्र्य ध्वजहि अमुचा मग वादळांत डोले ॥८॥

निजभू स्वतंत्र करण्या श्रमलास तूं नितांत।
काळाशि खेळलास हालां न धाकलास ॥९॥

काथ्या कुटावयाला कोलूहि फिरविण्याला।
छलकां न कधि तुं भ्याला तुज पुढति मृत्यु नमला ॥१०॥

अंधार कोठडींत तव तेज अधिक फांके।
मूर्ती तुझीच आमुच्या हृन्मंदिरांत विलसे ॥११॥

तूं राष्ट्र-संत साचा सत्पुत्र हिंदभूचा।
स्वातंत्र्य देवतेचा घेई प्रणाम आमुचा ॥१२॥

●●●

मार्सेलिसची उडी १९

(चाल :–धन्य शिवाजी)

सुप्रभात ती धुमधाड् ध्वनी कर्णपथीं येई ।
मेघनादचि नवजीवन जो जीवांना देई ।।१।।

दंत्रविंदूपरि बेड्या झाडून बंदी मुक्त होई ।
जाळ्यामधुनी सुटोन पक्षी उडोनिया जाई ।।२।।

कीं पाशांतून मृगेंद्र निसटे दुष्ट पारध्याच्या ।
हातावरती तुरी देऊनि शिवा दिल्लीपतिच्या ।।३।।

राहूने पिडिला चंद्र जणुं सागरि उडि घेई ।
म्हणे उदधिला उदरीं घेई रक्षण मज देई ।।४।।

जीवात्मा जणुं उडे सोडुनि देह-पन्जराला ।
परमात्म्याच्या सागराप्रति आलिंगायाला ।।५।।

ऐकुनिया ती अद्भुत वार्ता हिंदपुत्र धाले ।
बालवृद्धही त्रिखंडातले रोमांचित झाले ।।६।।

स्वातंत्र्याचा ध्वज आमुचा तधि वादळांत डोले ।
राज्यपाल, रिपु स्वातंत्र्याचे गर्भगळित झाले ।।७।।

पर्यवेक्षकहि बोटीवरचे म्लान मुखी भारी ।
'मोरिया' तदा दिमाख टाकी कुण्ठित ती झाली ।।८।।
आरडति ते 'पकडा' त्याचा पाठलाग करिती ।
बंदुकीतुनि फैरी त्यावर गोळ्यांच्या झडती ।।९।।
गोळ्या चुकवित सागर पोहुनि पैलतिरा जाई।
तट हद्दीचा तोही चढला बंधमुक्त होई ।।१०।।
प्रसन्न झाल्या दिशा त्या क्षणीं रंगानी खुलल्या ।
प्रभा तरल ती मूर्ति पाहुनि मोदानें न्हाल्या ।।११।।
प्रसन्नचित्तें श्वसन कराया मुक्त वायु थांबे ।
शिकारि कुत्रे मागे पाहुनि मरुतासम धावे ।।१२।।
धिक् त्या नीचा फ्रेंच हद्द तरि पाठलाग करिती ।
पायदळीं ते नीती निर्बंधानां तुडवीती ।।१३।।
वेगे धावुनि मैल तयानें ट्रामहि गाठियली ।
तिकिटासाठीं पेनी नाही निरूपाय होई ।१४।।
फ्रेंच शिपाई होनचि नर तो वश अधमां होई ।
विनायका करि स्वाधिन त्यांच्या खंत त्या न काही।। १५।।
लढाई घोड्यापाई हरली योजना विधीची ।
हिरा हरपला पेनीपायी शल्य मना जाची ।।१६।।

•••

तूं विश्वविजयि व्हावें २०

(चाल :–आनंद कंद ऐसा)

मितभाषि सव्यसाचि आणी प्रभावि वक्ता ।
मुत्सद्दि नीतिचतुरा तूं कार्यकुशल नेता ।।१।।

मुंबापुरीसहीत तूं एकराज्य आणिलें ।
'मऱ्हाठि' भाषिकांचें साकार स्वप्न झालें ।।२।।

समृद्ध विभवशाली निजभू सुबुद्ध करण्या ।
रात्रंदिनि तुं श्रमसि तुज ठाऊकी न निद्रा ।।३।।

गुणग्राहि तूं विचारी गुणि लोक मेळविले ।
तूं पारखून त्यांना कार्यास लावियेलें ।।४।।

यशवंत कवि तयाला तूं बहुत गौरवीलें ।
त्या राष्ट्र-कवि करोनी रसिकांस तोषविलें ।।५।।

शास्त्री 'धनंजयां'चा सल्ला जरूर घेशी ।
निज देशबांधवांचें सारथ्य कुशल करिशी ।।६।।

वन्हींत दग्ध झाली   वणव्यांत जातियांच्या ।
राज्यांतली कुटुंबें   आधार तूंचि त्यांचा ॥७॥

युद्धाचि हांक येतां   दिल्लीस धाव घेशी ;
संरक्षणाचि आमुच्या   सूत्रें हातांत घेशी ॥८॥

विद्युल्लता ढगांत   वडवाग्नि सागरांत ।
तव ठायिं तेज गूढ   असशी जरी तु शांत ॥९॥

समयो कठीण आतां   ही वादळांत नौका ।
नेशील पैलतीरा   तिळमात्र ती, न शंका ॥१०॥

कपटी नि शत्रु क्रूर   मायावि ढोंगी मत्त ।
त्याला पुरा पडोनी   उरशील तूं खचीत ॥११॥

कुटिलाशि कुटिल व्हावें   ही एक राजनीती ।
कावा गनीमि तोची   लढण्याचि एक रीती ॥१२॥

अवलंबुनी, रिपूला   बेजार त्वां करावें ।
'यशवंत' नांव तूझें   तूं विश्वविजयि व्हावें ॥१३॥

●●●

महाराष्ट्राप्रत— २१

ज्ञानेश काव्या तव भूषवीती ।
जिवांस संजीवन नित्य देती ॥
जनाइ मुक्तेश तुझीच लेणी ।
आणि तुकोबाचि अभंग वाणी ॥१॥

सामर्थ्य डिंडीभ समर्थ गर्जे ।
युद्धास व्हा सज्ज झणिं निघा रे ॥
शिवप्रभू हा तव सारथी भला ।
तान्हाजि सेनानी तुलाहि लाभला ॥२॥

येसाजि बाजी आणि तो मुरारी ।
महारथी हे रथि ते कितीतरी ॥
स्वातंत्र्य युद्धार्थ रणांत ठाकले ।
झुंजार योद्धेहि मराठमोळे ॥३॥

खिडीत शत्रू कधि गाठिती ते ।
अकस्मात घाला कधि घालिती ते ॥
कावा गनीमी लढण्याचि रीती ।
रिपूस बेजार करीत होती ॥४॥

करून म्लेंच्छावर घोर हल्ले ।
घेती अहो जिंकुनि कोट किल्ले ॥
दिल्लीपतीशी कधि झुंज घेती ।
काळाशी खेळा जणु खेळताती ॥५॥

मरून म्लेंच्छासहि मारिताती ।
मारीत मारीत स्वराज्य घेती ॥
घरां जयश्री निज आणिती ते ।
ते धन्य त्वत्पुत्र गमे आम्हांते ॥६॥

• • •

मेघ २२

(चाल :–केशव करणी)

तृषार्त कलिका पुष्पे याप्रति जलबिंदू आणितो ।
तयांचि तृष्णा मी वारितो ।।१।।

मधुस्वप्नसुखें दंगतां दुपारीं छाया मी पसरितो ।
तयावरि छाया मी पसरितो ।।२।।

मी अपत्य धरती–सागर यांचें, वाढवितें मजला ।
नील–नभ वाढवितें मजला ।।३।।

जलभारें जड श्यामवर्ण मी, हृदि माझ्या चपला ।
विलासे हृदि माझ्या चपला ।।४।।

मरुताच्या अश्वावर जातो आरुढ मी होऊनि ।
प्रमोदें दौड करित अंगणीं ।।५।।

तुफान दर्या, तांडव नृत्यहि लाटांचें पाहुनी ।
करी मी हर्षभरें घनध्वनि ।।६।।

करीत क्रीडा गिरिराजीशी गर्जत मी जातो ।
खगांपरि गगनीं मी फिरतो ।।७।।

वृष्टी करुनी सृष्टि देविला न्हाऊं मी घालतो ।
भूवरि मौक्तीकें उधळितो ॥८॥

रविकिरणांवर तुषार फेकुनि इंद्रधनू निर्मितो ।
नभीं मी इंद्रधनू निर्मितो ॥९॥

ती इंद्रधनूची कमान पाहुनि मुदित मनीं होतो ।
रसिक जन मुदित मनीं होतो ॥१०॥

गर्जत जातां गगनीं करिती नर्तन मोदभरें ।
मयुरगण नर्तन मोदभरें ॥११॥

कधि वस्त्र रुपेरी, सोनेरी कधि लेवुनि मी विहरे ।
नभपथीं स्वच्छंदानें फिरे ॥१२॥

मी बहुरूपि मज मरण न मारी थडग्यांतुन येतो ।
पुन्हां मी थडग्यांतुन येतो ॥१३॥

कीं कुशींतुनि मातेच्या बालक तसा जन्म घेतो ।
पुनरपि तसा जन्म घेतो ॥१४॥

●●●

* ——

(वृत्त : दिण्डी)

पुण्य नगरीमधिं प्लेग होई भारी ।
तिला प्लेगासम रँड छळी भारी ।
त्वरें यमसदना त्यास पाठवीला ।
आणि 'दामोदर' चिरंजीव झाला ॥१॥

लाठि हल्ला लालाजि वरी झाला ।
मृत्यू त्यांचा त्यामुळें समिप आला ।
म्हणुन गोळ्या घालुनी ठार केला ।
'स्कॉट' ज्यानीं मी वंदितो तयांला ॥२॥

अहो, हॉट्सन हंगामी राज्यपाल ।
तप्त भास्कर जणुं ताप देई फार ।
फैर गोळ्यांची झाडुनी तयाला ।
वासुदेवानें थंड फार केला ! ॥३॥

• • •

हा चिनी मातला भारी २४

(चाल :–उद्धवा शांतवन कर जा)

हा चिनी मातला भारी भारतावरी करि स्वारी ।
घेऊन लष्करी ठाणी भारतांत घाला घाली ।
हा कसाई! कसला भाई? ठेचा त्या ठायीं ठायीं ।
तूं हिमाचला जरि थंड
गोठवी शत्रुचे अंग
तूं मोड तयाचे बंड
पार्वती, पिता तव बंदी तूं शांत कशी रणचंडी? ॥१॥

रिपु भस्म कराया रुद्रा तव तृतीय नेत्रा उघडी ।
दण्डण्या दशानन धावा प्रभु रामचंद्र या काली ।
अरि कंदन करण्या कृष्णा तव चक्र सुदर्शन सोडी ।
शिवराया सत्वरि यावें ।
करिं खड्ग भवानी घ्यावे ।
रिपु कंठ-नाळ छेदावे ।
राघोबा मार भरारी अटकेपार झेंडा रोवी ॥२॥

अमेरिकेची किति राष्ट्रें   मदतीस धाऊनी आली ।
आंग्लभू जर्मनी आदी   सत्याचे झाले वाली ।
होऊन सज्ज झणि घालूं   घणघाव रिपूच्या भालीं ।
तीं चपटीं नाकें ठेचूं ।
गाडून शत्रूला टाकूं ।
मुंडकी तयांची छाटूं ।
माला चिनि नरमुंडांची   सीमेवर टांगू साची ॥६॥

•••

लेवुनी सोवळें वस्त्र २५

(रवींद्रनाथ टागोर यांच्या Leave this chanting and singing and telling of beads वर आधारीरत)

लेवुनी सोवळे वस्त्र पुजा तू करिशी ।
मंदिरी प्रभूची स्त्रोत्रे तीहि गाशी ।।

परि गाभाऱ्यामधि देव नसे बा तेथे ।
तुज मुक्ति हवि पण मुक्ति मिळे कां कोठें ।।

जगदीश स्वयेंची बद्ध तयाला मोठें ।
बंधन विश्वाचे चक्र चालवायाचे ।।

तो कशीत भूमी शेतकऱ्यासमवेत ।
पथ करण्या राबत उन्हांत वर्षावांत ।।

कधि अर्धनग्न तो वस्त्र मलिन कधि त्याचे ।
माखले धुळीनें राबत असतां तेथें ।।

त्यासंगें जा तूं कष्ट कराया तेथें ।
मग घडेल दर्शन प्रभुचे सत्वरि तूंते ।।

●●●

परिशिष्ट

(भारत स्वतंत्र होण्यापूर्वी लिहिलेली कविता.)

स्वर्गवासी देशवीरांचा धावा २६

धन्य शिवाजी तो रणगाजी धन्य मुरार बाजी ।
देशाकरितां प्राण अर्पिले तुम्ही तानाजी ।।

जी भूमि तुम्ही स्वतंत्र करण्या प्राण अर्पिलेत ।
ती ही भारतभूमि वीर हो रुतली दास्यांत ।।

तिला सोडवाया या तुम्हीं श्री शिवराया हो ।
हिंदु धर्मसंरक्षक राजे उडी सत्वर घ्या हो ।।

बाजी तुम्ही खिंडीमाजी म्लेंच्छा अडवियलें ।
हुसका या त्या तुडवा या त्या मत्त बहु झाले ।।

मुरारजी तुम्ही मरतांनाहि बहूत छाटियले ।
म्लेंच्छ म्हणिच या गोमातांचे मुडदे अजि पडले ।।

बाजिराव तुम्हि दिल्लीपतिला थरथर कांपविला ।
'दिल्लीपति'ला कापविण्याला धावा या काला ।।

माधवरावजि तुम्ही धन्य हो धन्य वीर झाला।
पुरा ठेचिला पुरा चे[illegible]ला हैदरखानाला ॥
पानीपतच्या रक्ताच[illegible] तुम्हि सूड घेतलात।
सूडचि [illegible]या ना रक्ताच्या अजि धारा उडतात ॥
लक्ष्मी [illegible] तात्या नाना तुम्ही सत्वरि यावें॥
स्वातंत्र्या[illegible] [illegible]ाया [illegible]म्हास शिकवावें ॥
वीरबंधु हो [illegible] ह[illegible] [illegible]ल या हो।
वीर अनंता सार[illegible] हो! [illegible]मत्ता मारा हो ॥
लोकमान्य बलवन्त[illegible] [illegible]ावें स्वराज्यवाल्या त्वां।
देशबांधवा जागे क[illegible] [illegible]वन्ता ॥
देशबंधु तुम्ही सत्व[illegible] य[illegible] [illegible]डा शिकविण्याला।
स्वार्थत्यागाचा बहु ज[illegible] जो अम्हां ठसविण्याला ॥
स्वातंत्र्याची लक्ष्मी व्हावी आज तुष्ट देवा ॥
तिची हासरी मुखप्रभा प्रभु देशावरि हसवा ॥

●●●